

Linnéuniversitetet

Kalmar Växjö

Självständigt arbete 15 hp

Omgiven av en oändlig ocean

En intertextuell analys av *Robinson Crusoe* och *Mr Foe*

Författare: Hanna Johansson

Handledare: Annette Årheim

Examinator: Astrid Regnell

Termin: HT17

Ämne: Svenska III

Nivå: Avancerad nivå

Kurskod: 4SVÄ2E

Author: Hanna Johansson

Title: Surrounded by an Infinite Ocean: An Intertextual Analysis of *Robinson Crusoe* and *Mr Foe*

Level: BA Thesis in Swedish Studies

Location: Linnaeus University

Language: Swedish

Number of pages: 24

Abstract

Syftet med denna uppsats är att genom en intertextuell analys identifiera vilka kopplingar som finns mellan *Robinson Crusoe* och *Mr Foe* och hur man skulle kunna använda verken i en undervisningskontext utifrån Edward W. Saïds teori om orientalism och intertextuellt perspektiv. Analysen utgår från Edward W. Saïds teori om dikotomier och hur fördomar kan accepteras som sanningar, samt Martha C. Nussbaums teori om beskrivande chauvinism och romantik. I analysen framkommer det att kopplingarna i *Mr Foe* främst anspelade på Crusoes romantiska bild av ön där han är härskare och Fredag är hans tjänare. Genom att diskutera Fredags olika roller i verken menar jag att man kan föra en diskussion i klassrummet där eleverna får öva sig i att se maktförhållandet i västerländsk syn på utomeuropeisk kultur.

Nyckelord

intertextualitet, orientalism, *Robinson Crusoe*, *Mr Foe*, Nussbaum, robinsonader

Innehåll

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
2 Tidigare forskning	2
2.1 Att skriva tillbaka	3
2.2 Globalisering och mångkultur.....	4
2.3 Forskning om Robinson Crusoe och Mr Foe.....	5
3 Teoretiska utgångspunkter, metod och material	7
3.1 Intertextualitet	7
3.2 Orientalism.....	7
3.3 Beskrivande chauvinism och beskrivande romantik.....	8
3.4 Metod.....	9
3.5 Material och analysmetod.....	10
4 Analys	11
4.1 Robinson Crusoe och Mr Foe	12
4.1.1 Fördomar	12
4.1.2 Fortfarande fast i kedjor.....	15
4.1.3 Fredagsparadoxen.....	17
4.1.4 Ö-skildring.....	19
4.1.5 Metatext om intertextualitet.....	20
4.2 Intertextuella kopplingar	20
5 Diskussion	22
5.1 Hur verken kan användas i skolan	23
5.1.1 Fortsatt forskning.....	24
Referenser	I

1 Inledning

År 1719 publiceras Daniel Defoes roman *Robinson Crusoe* och succén blev ett faktum. Att vara isolerad på en öde ö med enbart händerna som redskap väckte särskilt pojkars äventyrlust och läsaren fick en inblick i ett liv på en annan kontinent. Av dessa anledningar, bland annat, har *Robinson Crusoe* blivit ett klassiskt verk att presentera i litteraturläsningen i skolan. I ämnesplanen för svenskämnet står det bland annat att man som lärare ska undervisa i litteratur från hela världen (Gy 2011). Två områden som Skolverket också menar att eleverna ska ha kunskaper i är:

Kunskaper om centrala svenska och internationella skönlitterära verk och författarskap samt förmåga att sätta in dessa i ett sammanhang.

Kunskaper om genrer samt berättartekniska och stilistiska drag, dels i skönlitteratur från olika tider, dels i film och andra medier (Gy 2011).

Robinson Crusoe är ett klassiskt verk som man vanligtvis brukar associera till äventyr och spänningen som uppstår i kampen om överlevnad. Robinsonader är en term som är sprungen från *Robinson Crusoe* och innefattar verk i olika medier som bygger på idén om att vara isolerad på en öde ö. Dessa robinsonader är något ständigt återkommande i diverse medier, bland annat tv-programmet ”Robinson” som sändes på tv under min egen uppväxt, säsong efter säsong. Sigurd Rothstein (2001) förklarar robinsonader som en genre där det centrala motivet är ”ett ofrivilligt uppehåll på en öde ö eller i geografisk avskildhet” (2001). Robinsonader är berättelser om katastrofer som skiljer människan geografiskt sett från den befolkade världen och som tvingar människan att använda sitt sunda förnuft för att överleva (Rothstein, 2001).

Mr Foe som utkom 1986 är ett exempel på en robinsonad. Författaren är en sydafrikansk man vid namn J.M. Coetzee och verket har vissa intertextuella referenser till *Robinson Crusoe*. Namnet Foe, till exempel, syftar tillbaka till författaren av *Robinson Crusoe*, Daniel Defoe, som är en av karaktärerna i *Mr Foe*.

Robinson Crusoe är en bok som ofta läses i skolan, ofta med motiveringen att locka äventyrlystna pojkar att läsa. Karaktären Robinson Crusoe är dock en man av sin tid och genom att läsa *Robinson Crusoe* utan vidare reflektion eller analys upprätthåller man de eurocentriska normerna, något som går emot ämnesplanen och arbetet för den mångkulturella skolan (Gy 2011). Avsikten med denna uppsats är att studera dels hur *Mr Foe* anspelar på *Robinson Crusoe* och hur man skulle kunna använda båda verken i

en undervisningssituation med temat orientalism och på så sätt främja mångkulturell undervisning. Min avsikt med undersökningen är även att ge exempel på hur man som lärare kan undervisa om *Robinson Crusoe* och *Mr Foe*.

Med ett klassiskt verk från 1700-talet kommer också 1700-talets tankar. Det är således viktigt för den undervisande läraren i litteratur att, som Skolverket tagit fasta på, sätta litterära verk i ett sammanhang. *Robinson Crusoe* kan bli en brygga över till att läsa utomeuropeisk litteratur genom att man använder elevers erfarenheter som ingång i något främmande. Eftersom eleverna är bekanta med flertalet robinsonader kan man använda de kunskaperna för att ifrågasätta vilken bild av utomeuropeisk kultur som förmedlas. Tillsammans med *Mr Foe* är min hypotes att man kan skapa ett underlag för att diskutera utomeuropeisk litteratur och däribland de problemställningar som väcks om människosyn, kolonisatörers påverkan och makt.

1.1 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utifrån ett intertextuellt perspektiv och Edward W. Saïds teori om orientalism identifiera vilka kopplingar mellan *Mr Foe* (1989) och *Robinson Crusoe* (2001) man skulle kunna använda i en undervisningssituation för att främja mångkulturell undervisning och ge exempel på hur det skulle kunna se ut utifrån frågeställningarna:

- Vilka intertextuella kopplingar finns det mellan *Mr Foe* och *Robinson Crusoe*?
- Hur kan de intertextuella kopplingarna användas i undervisning på gymnasiet?

2 Tidigare forskning

Att ha en skrivtradition som inte följer samma mönster som den västerländska har länge nedvärderats och kolonisatörer har använt sin makt för att styra över vilka genrer som lämpar sig i ett lands litteraturkanon. Trots att världen blir allt mer globaliserad och utbytet av kulturella erfarenheter kan ske snabbt med några klick på en dator värderas fortfarande den västerländska kulturen som den främsta, åtminstone inom just den västerländska kulturen.

2.1 Att skriva tillbaka

Salman Rushdie (1982) skriver i artikeln ”The Empire writes back with a vengeance” om att det är slut med att utomeuropeiska och postkoloniala författare skriver för den som har engelska som sitt modersmål. Det är nu dags för modersmålstalaren att verkligen sätta sig in i andra traditioner och inte få allt förklarat som inte följer den västerländska skrivtraditionen. Istället för att författare från koloniserade områden skriver i genrer och språk som tvingats på dem tar nu författare istället makten över sitt eget språk. Genom att använda begrepp från språk som blivit förkastade på grund av kolonisationen eller begrepp från områdets kultur och sammanfoga dem med engelskan uppstår något nytt. Inte bara bemästrar författarna det engelska språket utan de har även tillfört ännu en dimension som den västerländske läsaren inte alltid kan förstå om man inte har tidigare kunskaper. Författarna lyckades dessutom med att bli så framgångsrika så att de kunde börja trycka sina egna böcker och på så sätt kunde de själva styra över förord, översättningar och efterord som tidigare satt de litterära verken i en kontext som den västerländske läsaren känner sig bekväm med. På så sätt lyckas författarna att ”skriva tillbaka” till de tidigare kolonisatorerna och tvinga dem att ta del av och bredda sin syn på tradition och kultur genom att även se till utomeuropeiska verk (Rushdie, 1982).

Mr Foe är ett exempel på ett sådant verk som ställer förlegade fördomar mot väggen, trots att författaren J.M. Coetzee själv är en vit sydafrikansk man. *Mr Foe* ifrågasätter den bild av koloniserade områden som den västerländska litteraturen sprider. Författaren Coetzee växte själv upp i Sydafrika och har således också växt upp i ett tidigare koloniserat land. Dock är Coetzee vit och hans modersmål är engelska. Han har därmed haft andra förutsättningar än många av karaktärerna i berättelserna han själv skildrar. Hans tillhörighet har gett honom ett privilegierat utrymme i en litterär sfär där olika skildringar om hur färgen på ens hud kan ge människan olika rättigheter. Att det även innebär skyldigheter ger den västerländska läsaren en lärdom värd att ha i åtanke genom att just skriva tillbaka till västvärlden och ifrågasätta de rådande normerna. Hans roll bör således även ifrågasättas. Det är problematiskt att en vit man får tolkningsföreträde bland de postkoloniala berättelser som finns. Coetzee är en ansedd författare som belönats med Nobelpriset i litteratur och det är inte hans författarskap som behöver ifrågasättas men han är ändå en författare som skildrar en berättelse som egentligen inte är hans eftersom han själv är en del av imperiet.

2.2 Globalisering och mångkultur

Att engelska elever växer upp med hela världen ständigt i periferin men aldrig riktigt ser likheterna och skillnaderna mellan dem och världen är något som Douglas Bourn (2008) menar. Många elever växer upp med olika tillhörigheter, bland annat nationaliteter, men även egenskaper som ”Geordie”, ’northerner’, ’English’, ’British’, ’European’, ’global’ (Ajegbo, 2007:29). Lärare måste därför bli bättre på att definiera globalisering och hur det påverkar eleverna på mikro-, meso- och makronivå (Bourn, 2008:48-58). Det innebär att det inte räcker med att läsa ett utomeuropeiskt verk för att bli upplyst. Läraren måste tillsammans med eleverna sätta verket i en kontext som eleverna är bekanta med och sedan diskutera varför kontexten kan se ut som den gör.

Globaliseringen sker på flera nivåer. Håkan Thörn menar att kulturbegreppet och globalisering hänger tätt samman och beskriver globaliseringen sett från ett kulturellt plan där kulturers fundamentala skillnader varit fokus i antropologisk och sociologisk forskning. I den tidiga forskningen studerade man ”primitiva kulturer” i jämförelse med ”det mänskliga” i den västerländska kultursfären. Inom kultursociologisk forskning är ”kulturens mest grundläggande sociala funktion att skänka mening och sammanhang åt det sociala livet” (Thörn, 2004:74). När Thörn försöker sammanfatta en definition av alla hans studerade aspekter inom begreppet beskriver han det följande:

Globaliseringen ska då förstås som den historiska uppkomsten och utbredningen av ett modernt världssamhälle, konstituerat av världsomspännande nätverk av sociala relationer, organisationer och institutioner, som skapar relativt stabila förbindelser och olika typer av beroendeförhållanden mellan lokala sammanhang som befinner sig på stora avstånd från varandra. (Thörn, 2004:225)

Medan Thörn studerar globaliseringsprocessen utifrån ett historiskt perspektiv använder sig Bourn av Anthony Giddens (1991) en definition som mer inriktar sig på hur avlägsna lokala platser påverkas av varandra: ”Giddens (1991) suggests that globalisation can be defined as ’the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa’” (Bourn, 2008:48). För att kunna tolka något på den lokala nivån menar således Thörn och Giddens att man måste sätta det i kontext till den globala nivån.

Det mångkulturella samhället är ett begrepp som forskare myntat i välvilja men som ofta har sin utgångspunkt i det eurocentriska perspektivet i världen, menar Thörn. Det är främst europeiska länder som genomgått processen för att bli mångkulturella på

grund av den stora migrationsvågen (Thörn, 2004:98). Att tala om en mångkulturell undervisning kan på så sätt bli problematisk eftersom mångkulturell undervisning inte enbart handlar om att använda sig av utomeuropeisk litteratur i svenskundervisningen. Det gäller även att undersöka sin egen position i samhället och även samhällets position i världen. Vad innebär det egentligen att diskutera *Robinson Crusoe* som en klassiker samtidigt som den bryter mot många av de normer som råder idag? På vilkas villkor ritades världskartan under den koloniala tiden? Hur påverkar den koloniala tiden oss och på vilket sätt påverkar människorna i den västerländska kontexten att fördomar mot det främmande lever vidare idag? Enligt Thörn är skolan än idag en institution som vilar på en ideologisk konstruktion som fortsätter att producera normer som innebär att den västerländska traditionen uppfattas som det normala och andra kulturer som avvikande (Thörn, 2004:99).

2.3 Forskning om Robinson Crusoe och Mr Foe

Som tidigare nämnts blev *Robinson Crusoe* ett startskott för diverse skildringar av isoleringar, både fysiska och allegoriska. James Sutherland (1969) skriver om Daniel Defoe och hans bedrifter. Defoe skrev mycket men lyckades aldrig riktigt. Författarkollegan till Defoe, Alexander Pope, menade att Defoe inte skrev illa utan att varje verk som Defoe producerade innehöll något bra element, dock inte tillräckligt bra eftersom han aldrig nådde den succé som han strävade efter. Helt plötsligt dök succéromanen *Robinson Crusoe* upp som stämde på alla plan när det kom till framgångsfaktorer. *Robinson Crusoe* var genomtänkt, menade Pope. Istället för att låta Crusoe bli lämnad med enbart en kniv lyckades Crusoe samla ihop flera viktiga redskap som gav honom möjligheten att bygga upp ett helt nytt liv (1969:25-33). Om Crusoes karaktärsdrag skriver Sutherland:

There is nothing very fine or subtle about Crusoe; he is simply, like his creator, a practical, level-headed, intelligent, and resolute Englishman who has inherited the sterling qualities of the middle class into which he was born. He is, indeed, Daniel Defoe as he might have been but for the grace of God. (Sutherland, 1969:28)

Crusoe är den klassiske engelsmannen, inte särskilt skrytsam men ihärdig och sinnrik med det han har (Sutherland 1969:25-33).

Sutherland menar att Defoe försöker övertyga läsaren om att *Robinson Crusoe* är en allegori över Defoes eget liv. Men Sutherland menar även att ett sådant påstående

ska tas med en nypa salt eftersom Defoe så gärna ville bli sedd som en av eliten bland engelska författare (Sutherland, 1969:28-29).

Hur Robinson Crusoe och andra robinsonader nått framgångar skriver Susan Naramore Maher (1988) om. Maher menar att deras framgång grundar sig i hur robinsonaderna fångar de yngre läsarna. *Robinson Crusoe* tycktes om av barn för det detaljerat beskrivna äventyret och av vuxna för den religiösa etiken och den inställning som Crusoe hyser till sitt hårda arbete. Crusoe är mannen med stort M och hans manliga ideal har lockat flera läsare till att arbeta hårt för att själva bli belönade med rikedomar (Maher, 1988:196).

Läsare brukar se *Robinson Crusoe* som en prototyp för den koloniala romanen från 1700-talet, om inte för hela den engelska litteraturen enligt Brett C. McInelly (2003). De som främst kritiserat *Robinson Crusoe* menar McInelly är författare som J.M. Coetzee och Derek Wolcott genom att ”skriva tillbaka” till Defoes ”’master’ narrative of empire” (McInelly, 2003:1). McInelly skriver även att förhållandet mellan Robinson Crusoe och Fredag verkar vara det som inkapslar den koloniala myten och hur koloniala relationer fungerar i allmänhet (McInelly, 2003:1-2).

Genren robinsonad rymmer många verk och *Mr Foe* är ett av dem. Derek Attridge (2004) skriver om synen på kanoniseringsprocessen för *Mr Foe*. Genom att utgå från och skriva om ett klassiskt verk, där författaren och dess karaktärer finns invävda i berättelsen, läggs grunden för ett kanoniskt verk, enligt Attridge. På så sätt kan verkets tidigare kanoniska status föras framåt samtidigt som Coetzee skriver in sig i verkets kanoniska status (Attridge, 2004:69). Eftersom Coetzee innehar positionen som vit man har han också en privilegierad tillgång till en världslitteraturkanon och hans bakgrund, att ha levt och verkat i Sydafrika under apartheid, ger hans författarskap en viss mystik och hans berättelser vinner kraft i politiska och etiska budskap (Attridge, 2004:70-71).

Attridge menar att de författare som verkligen vill ha sina verk lästa söker bekräftelse i kanoniserade texter, ett sammanhang att höra hemma i där man blir förknippad med tidigare verk och författare (2004:75).

Om *Robinson Crusoe* var ett verk för sin tid är *Mr Foe* ett verk för vår samtid där Coetzee inte bara skrivit in sig i kanon utan även ger *Robinson Crusoe* nytt värde.

Den tidigare forskningen diskuterar vikten av att se sin egen position i samhället utifrån ett globalt perspektiv och ifrågasätta de normer som upprätthåller en *vi och dem*-känsla. Den ger även förslag på hur en undervisande lärare bör gå till väga för att lyckas med att främja mångkulturell undervisning. Denna uppsats ämnar således ge konkreta

förslag på vilket stoff lärare kan använda sig av för att främja mångkulturell undervisning.

3 Teoretiska utgångspunkter, metod och material

Undersökningen utgår från tre teoretiska utgångspunkter där intertextualitet är huvudteorin och samtidigt kommer att användas som metod. De andra två teorierna som uppsatsen har sin grund i är Saïds teori om orientalism och Nussbaums beskrivande chauvinism och romantik.

3.1 Intertextualitet

Julia Kristeva (1986) sägs vara den som introducerade begreppet intertextualitet inom litteraturforskningen. I ”Word, Dialogue and Novel” presenteras hennes teorier som hon forskat fram med utgångspunkt i Michail Bakhtins arbete. Varje text har fragment hämtade från annan litteratur, medvetet eller omedvetet, och Bakhtin beskrev det på följande sätt: ”any text is constructed as a mosaic of quotations; any text is the absorption and transformation of another. The notion of intertextuality replaces that of intersubjectivity, and poetic language is read at least double” (Moi, 1986:37).

Eftersom Kristevas teori om intertextualitet också är uppsatsens metod kommer en närmare beskrivning för hur teorin kommer att användas som metod i metodkapitlet.

3.2 Orientalism

Orientalism är enligt Edward Saïd (2000) flera saker som alla hänger samman men sammanfattar den akademiska definitionen på följande sätt: ”var och en som undervisar om, skriver om eller bedriver forskning kring Orienten” (2000:64). Saïd menar att väst (Occidenten) producerat föreställningar om Orienten genom att se orienten som en motsats till occidenten. Occidenten som en motpol står för det goda, intellektuella och rationella och Orienten står för det ointellektuella, lata och irrationella. Konsekvenserna av detta synsätt är att den vite västerländske mannen är normen och det man anser vara främmande och orientalistiskt uppfattas som fel och udda (Saïd, 2016:63-67).

Saïd menar att det finns flera sätt att prata om orientalismen. Bland annat genom att orientalismen kan:

[...] diskuteras och analyseras som den samfälliga institution som användes för att hantera Orienten – hantera den genom att göra yttranden om den, auktorisera synpunkter på den, beskriva den, undervisa om den, kolonisera den, härska över den – kort sagt orientalismen som ett Västerlandets sätt att dominera, omstrukturera och utöva myndighet över Orienten. (Saïd, 2000:65-66)

Kärnan i det Saïd benämner som orientalism är att väst i flera århundraden kontrollerat och samtidigt begränsat orienten, dels fysiskt genom att bland annat kolonisera områden, och dels intellektuellt genom att exotifiera och främmandegöra orienten (Saïd, 2000:63-67).

Fördomar om icke-västerländsk kultur uppstår ofta i okunskap och i rädslan för något nytt och främmande. Saïd menar dock att det kan vara problematiskt att ta kunskap man läser om, i till exempel faktaböcker, för sanning. I en berättelse om ett lejon och dess egenskaper beskriver Saïd hur ett möte med ett enda lejon kan resultera i generaliserande fakta om hela arten lejon eftersom en välansedd forskare uttalat att lejon är farliga. Om lekmannen sedan tillämpar forskarens resultat och får samma resultat anser man i högre grad att forskaren oftast talar sanning i samtliga av hans uttalanden (Saïd, 2000:180). På samma sätt kan generaliserande fördomar om icke-västerländska folkgrupper få fäste och ses som sanningar. En negativ upplevelse av ett lejon kan leda till vedertagen fakta så länge som ingen ifrågasätter forskaren eller studerar upplevelsen ur ett annat perspektiv. Fördomarna som lever vidare i dag kan så lätt föras vidare till kommande generationer så länge ingen ifrågasätter dem. Det är därför viktigt att studera något utifrån flera perspektiv, inte bara det som känns bekvämt och det man är van vid att förhålla sig till.

3.3 Beskrivande chauvinism och beskrivande romantik

I *Cultivating Humanity* skriver Martha C. Nussbaum (2000) om hur allt fler amerikanska universitet börjat undervisa utifrån andra traditioner än den västerländska. Genom att studera etiken som råder i sitt eget land i jämförelse med andra länders kan man också få en större förståelse för mångfalden. På så sätt kan den stereotypa bilden av en kultur luckras upp och istället för att se en kultur som en enhet kan man se hur individernas åsikter varierar (2000:113-118).

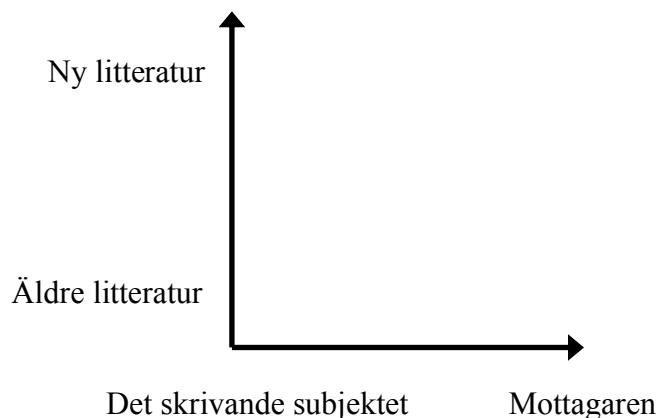
Nussbaum beskriver två brister som kan framträda när man försöker förstå andra kulturer och traditioner. Den ena är *beskrivande chauvinism* (min översättning) som förklarar kultur genom att återskapa Den Andra i bilden av sig själv. Ett exempel på detta, enligt Nussbaum, är hur senare filosofer tolkat och anpassat Aristoteles teorier till det som var bekant för engelska filosofer och därmed fått en annan betydelse. Vid flera tillfällen jämför man fenomen med kristendomen för att förstå dem, till exempel genom att se Zeus som gudarnas kung när den grekiska mytologin egentligen är polyteistisk och genom att se skratt och prat under en kristen gudstjänst som dåligt uppförande medan det kan höra till gudstjänster i konservativa synagogor. Att vara annorlunda än den västerländska normen kan således för vissa vara ett felaktigt och märkligt beteende (Nussbaum, 2000:118-123). Beskrivande chauvinism är ett fenomen där olikheter i det studerade övertolkas till likheter.

Motsatsen till beskrivande chauvinism är *beskrivande romantik* (min översättning) som beskriver känslan av att längta efter något mer exotiskt än den gråa vardagen man lever i nu. Fenomenet kan förklaras genom att det ser främmande kulturer som något fullständigt avvikande från sin egna. Istället för att fokusera på likheter blir det främmande och udda det som beskrivs (Nussbaum, 2000:123-124). Beskrivande romantik är ett fenomen där tolkaren upphöjer och förskönar olikheterna i den andra kulturen, ibland på bekostnad av den egna kulturen.

3.4 Metod

Den metod som används i undersökningen är också tätt sammanflätad med den tidigare nämnda intertextuella teorin som Kristeva utformat. Utgångspunkten för undersökningen är att studera hur *Robinson Crusoe* och *Mr Foe* förhåller sig till varandra och vilka intertextuella referenser som finns.

Kristeva menar att den textuella dialogen består av tre dimensioner: skrivande subjekt, mottagare och yttre texter (mina översättningar av writing subject, addressee och exterior texts). En text existerar längs en horisontell axel och beskriver förhållandet mellan det skrivande subjektet och mottagaren. Samtidigt existerar samma text även längs en vertikal axel som beskriver förhållandet mellan tidigare och samtida litteratur (Moi, 1986:36-37)

Figur 1: Min modell utifrån Kristevas horisontella och vertikala axel (1986:36-37).

I analysen placeras *Robinson Crusoe* och *Mr Foe* in i denna modell och kan på så sätt visa var på respektive axel texten existerar.

Eftersom denna uppsats utgår från Saïds teori om orientalism har jag fokuserat på de passager i *Robinson Crusoe* och *Mr Foe* som säger något om Crusoes roll i den makthierarkin som ses som naturlig i hans ögon.

3.5 Material och analysmetod

I analysen studeras *Robinson Crusoe*, skriven av Daniel Defoe, som första gången publicerades 1719. Jag har läst den svenska översättningen av Birgit Edlund från 2001. Bokens originaltitel är *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe*. Den andra boken är *Mr Foe*, skriven av J.M. Coetzee som publicerades 1986. Jag har läst den svenska översättningen av Thomas Preis som publicerades 1989. Originaltiteln är *Foe*. Själva titeln är intressant eftersom Defoe föddes med efternamnet Foe men bytte senare till Defoe. Att *foe* på engelska betyder *fiende* gör det svårt att tro att titeln är slumpmässig. Innan man som läsare hunnit bläddra till verkets första sida avslöjas Coetzees inställning till Defoe.

Robinson Crusoe handlar om Crusoe som till en början följer med ombord på ett flertal båtfärder i hopp om att släcka sin äventyrlust men sedan även för att köpa slavar till sin plantage. Under en färd mot Guinea möter sjömännen en svår storm och fartyget kraschar mot en sandbank. Crusoe lyckas ta sig i land men resten av besättningen

omkommer. Till en början hamnar Crusoe i djup sorg men lyckas så småningom bygga sig ett liv på ön. När han till slut finner en Bibel som var ombord på fartyget börjar han leva efter Guds ord. En dag räddar han en man från att bli uppäten av ett antal människoätare från fastlandet och ger honom namnet Fredag. Fredag blir Crusoes tjänare och tillsammans lyckas de fly från ön.

Mr Foe bygger på berättelsen i *Robinson Crusoe*, men i *Mr Foe* är det Susan Barton läsaren får följa när hon blir strandsatt på en ö där endast Cruso och slaven Fredag, som mystiskt fått sin tunga bortskuren, befinner sig. Barton försöker anpassa sig till deras liv men blir upprörd när hon märker att Cruso inte delar hennes iver att få lämna ön. Ett skepp får syn på dem efter Bartons första år på ön och de tre får följa med tillbaka till Europa. Cruso dör dock av saknad av ön på vägen tillbaka och Fredag blir allt mer apatisk och inåtvänd. Trots det har Barton en övertygelse om att försöka sälja berättelsen om deras liv på ön till författaren Foe men eftersom Foe är skuldsatt och stundtals gömmer sig för fordringsägarna visar det sig vara mer invecklat än Barton först hade trott att få sin historia ut på marknaden. Till slut lyckas Barton, med Fredag i släptåg, att finna Foe som menar att Bartons historia inte har något värde utan Foe vill istället lära Fredag att skriva.

I själva analysen undersöks det vilka dikotomier som finns, hur de uttrycks och hur Coetzee anammat och hanterat dessa fördomar i *Mr Foe*. I analysen undersöks det även vilken bild av beskrivande chauvinism och romantik det finns och hur de olika karaktärerna ser på det främmande och obekanta. Eftersom undersökningen bygger på en intertextuell grund kommer även intertextuella referenser att begrundas utifrån Kristevas, Saïds och Nussbaums teorier.

Den analys som genomförts av de båda böckerna bygger på mina tidigare erfarenheter och innebär att en annan persons analys troligtvis skulle variera från min eftersom böckerna lämnar utrymme för fri tolkning.

4 Analys

I denna del utgår jag från Kristevas horisontella och vertikala axel som beskriver förhållandet mellan det skrivande subjektet och mottagaren samt mellan tidigare och samtida litteratur. Jag besvarar även de två frågeställningarna ”Vilka intertextuella kopplingar finns det mellan *Mr Foe* och *Robinson Crusoe*?” och ”Hur kan de

intertextuella kopplingarna användas i undervisning på gymnasiet?”, utifrån Saïds orientalism och Nussbaums beskrivande chauvinism och romantik.

4.1 Robinson Crusoe och Mr Foe

4.1.1 Fördomar

När *Robinson Crusoe* publicerades var det karaktären Robinson Crusoe som stod som författare men senare kom det fram att det var Daniel Defoe som hade skrivit verket. Utifrån Kristevas x- (horisontell) och y-axel (vertikal) definieras förhållandet till det skrivande subjektet i att verket är skrivet i jag-form och därmed ger läsaren en närhet till Crusoe och hans innersta tankar samtidigt som man får uppleva ön genom Crusoes ögon. Crusoe tillskansar sig praktisk kunskap genom att studera, experimentera och noggrant observera det arbete han tvingas att utföra för sin överlevnad. Crusoe blir på ön en man med moral. Han vill inte gå naken, han inser att pengar inte har något värde, han blir en god kristen och värnar om öns levande ting så som att så spannmål, ta hand om det kött han tillreder och bruka de resurser som han kan finna på ön.

I *Robinson Crusoe* finns, utöver Bibeln, inga tydliga referenser till tidigare eller samtida verk. I förhållande till Kristevas y-axel (Moi, 1986:36-37) är *Robinson Crusoe* därför främst kopplad till samtida litteratur. Det som nämns, i bland annat förordet, är att Defoe var mycket inspirerad av en skotsk sjöman vid namn Alexander Selkirk. I Selkirks sanningsenliga berättelse blev denne satt på en ö där han till en början blev deprimerad men sedan fann motivation till att ordna sig ett liv på ön genom att finna styrka i Bibeln och Gud (Edlund, 2001:7-8). Således kan *Robinson Crusoe* främst anses beskriva ett förhållande till samtida texter där genren roman börjar ta form, sett till Kristevas vertikala axel (Moi, 1986:36-37). *Mr Foe* bygger på *Robinson Crusoe* men har utifrån sitt perspektiv på ö-berättelsen bytt mottagare. Medan *Robinson Crusoe* är en äventyrsroman som genom tiderna lästs av både äldre och yngre har *Mr Foe* en snävare publik eftersom den lämnar läsaren till att göra egna tolkningar.

Genom hela *Robinson Crusoe* får vi ta del av ett flertal fördomar som Crusoe hyser mot icke-europeiska kulturer. En av Crusoes största rädslor är den han har för den vilda befolkningen utmed den spanska kusten¹ som är barbarer och äter de människor

¹ När Crusoe talar om den spanska kusten menar han inte Spaniens kust, utan de kustområden som spanska och portugisiska kolonistörer övertagit bl.a. vid Central- och Sydamerika.

som de kan komma över och han känner sig lite bättre till mods med att vara fast på en ö istället för att ha hamnat på fastlandet:

Jag visste inte vilken del av världen detta var, annat än att det måste vara en del av Amerika. Av alla mina iakttagelser drog jag den slutsatsen att det var beläget i närheten av de spanska besittningarna och bebott uteslutande av vildar. Hade jag kastats i land där skulle min belägenhet ha varit ännu värre än den nu var, och därför fogade jag mig ödmjukt i försynens beslut och började tillstå och tro att den ordnade allt till det bästa. På detta sätt lugnade jag mina tankar och slutade plåga mig med fruktlösa förhoppningar om att kunna ta mig över till landet jag såg. (Defoe, 2001:117)

Att som människa bli uppäten av andra människor kan te sig som en legitim rädsla. Crusoe menar dock att människoätande är något den vilda befolkningen ägnar sig åt eftersom de inte kultiverats ännu (Defoe, 2001:117).

Just rädslan för människoätarna är ett centralt tema i Crusoes tankar. När han upptäckt platsen för fastlandsbornas ritualer drabbas han av stor vånda. Han börjar kräkas och vill till varje pris komma bort från platsen. När han sedan avlägsnat sig från platsen och börjat reflektera över det han sett börjar han även reflektera över vilken tur han haft som fötts i England:

När jag hade kommit ett stycke bort stannade jag en stund och stod som förstenad. Sedan jag hade hämtat mig lyfte jag blicken mot himlen och med tårarna strömmande ur ögonen tackade jag Gud av hela min själ för att han hade låtit mig födas i en del av världen där det inte fanns några så fruktansvärda varelser som dessa, och för att jag, trots min eländiga belägenhet, ändå hade fått så stora förmåner att jag hade mer att tacka för än att klaga över, och framför allt för att jag även i min olycka kunde trösta mig med att jag hade lärt känna Gud och undfått hoppet om hans välsignelse, vilket var en lycka som mer än väl uppvägde allt det lidande jag hade fått utså, eller skulle få utstå. (Defoe, 2001:169)

Crusoe hyser ingen förståelse eller kunskap för den ickeuropeiska kulturen eller en annorlunda livsåskådning inom vilken människor äter människor som hotat deras tillvaro. Inte heller ifrågasätter han sin egen kultur där människor tar över områden, härskar över människor och bedriver människohandel. I ett samhälle existerar flera livsåskådningar och syner på vad moral är, men det Saïd menar att västvärlden gör är att se sin egen kultur som den mest rationella och överlägsna (2016). Eftersom dessa ”vildar” lever långt ifrån de kristna ideal som präglat Crusoe genom att de går nakna och äter människor ger de Crusoe något slags legitimering att se sig själv som en högre del av makthierarkin.

Susan Barton har i *Mr Foe* en metadiskussion om författarskap och hur en författare beroende på hur hen förmedlar detaljer kan skapa en viss stämning eller diskret framföra underliggande åsikter. I den metaforiska framställningen är det konstnären som är aktören:

En målare i färd med att måla en alldaglig scen – låt oss säga två män som gräver på ett fält – har till sitt förfogande medel att ge sitt ämne spänning. Han kan ställa den förste mannens gyllentonade hud mot den andres sotsvarta och därmed skapa ett spel av ljus mot mörkt. Genom att konstfullt framställa deras hållning kan han visa vem som är herre, vem som är slav, och för att göra konstverket livfullare står det honom fritt att tillföra det sådant som kanske inte finns där den dag då han målar men kan finnas där andra dagar, såsom ett par måsar som kretsar ovanför, den ena med näbben öppnad till ett skri, och i ena hörnet, på en avlägsen klippa, en flock apor.

Sålunda ser vi hur målaren väljer ut och komponerar och tillför detaljer för att ge sin scen en tilltalande rikedom. Historieberättaren (förlåt, jag skulle ej hålla föreläsning för er om historieberättande om ni lekamligen var här!) måste däremot gissa sig till vilka episoder i hans berättelse som rymmer löfte om rikedom, avlocka dem deras dolda innebörd och tvinna samman dem så som man tvinnar ett rep. (Coetzee, 1989:93)

I Bartons metafor kan man se delar som påminner om Saïds berättelse om hur lejonet framstår som farligt enbart eftersom en trovärdig forskare stött på ett farligt lejon och skrivit om det. Konstnären kan genom olika perspektiv och tekniker förmedla bland annat känslor och maktstrukturer och på samma sätt kan författare styra vilka känslor och maktstrukturer som förmedlas. Författaren kan med enkla medel förmedla vidare förlegade tankar och så länge ingen ifrågasätter det reproduceras tankarna. Rushdie talar om sätt som koloniserade författare kunde handla efter för att sprida sina berättelser om något som är tabu för koloniserare (1982). Genom att använda sig av olika författartechniker så som liknelser och allegorier kan en författare styrd av makthavare skriva om ett känsligt ämne utan att kunna dömas för brott mot lagar som förtrycker medborgarnas rättigheter och frihet.

Det kommer dock en passage där Crusoe ifrågasätter sina egna värderingar och undrar varför han egentligen skulle ha rätt att agera domare och bödel för dessa människors liv:

Jag frågade mig om jag verkligen kunde veta hur Gud dömde i detta speciella fall. Själva betraktar dessa människor säkerligen inte sitt beteende som ett brott, de handlar inte mot sitt samvete och de har inte förstånd om att känna sig skyldiga. De vet inte att de förbryter sig mot den gudomliga rättvisan, vilket vi nästan alltid vet att vi gör när vi syndar. För dem är det inte ett större brott att döda en krigsfånge än det är för oss att slakta en oxe. Det är lika naturligt för dem att äta människokött som det är för oss att äta fårkött.

Vid närmare eftertanke insåg jag att jag förvisso hade misstagit mig, ty dessa människor var inga mördare i ordets rätta bemärkelse, inte mer än många kristna var mördare när de dödade sina krigsfångar eller utan förskoning mejade ner hela truppförband som hade sträckt vapen, vilket ofta förekom. (Defoe, 2001:173-174)

Om Crusoe är upplyst och utbildad är de koloniserade människorna okunniga och barbariska. Den västerländska kulturen är en motpol till den utomeuropeiska. Trots att Crusoe här försöker se deras kultur i ett större perspektiv är hans argument inbäddade i generaliserade fördomar så som att de äter människokött lika lätt som fårkött, att de inte har förstånd att känna sig skyldiga och att de inte vet att de bryter mot den gudomliga rättvisan. Visserligen var det säkert sådan kännedom man hade om omvärlden under 1700-talet när *Robinson Crusoe* skrevs och man bör således se det i ett samhälleligt sammanhang där kolonisering var något berättigat av de västerländska makthavarna.

4.1.2 Fortfarande fast i kedjor

När Crusoe hamnar på ön bestiger han samtidigt den och erövrar den – ön blir hans och han är den ensamme härskaren över den. Detta är Crusoes uppfattning om situationen tills han upptäcker fotsteget på stranden och blir varse att fler människor än han själv befinner sig på ön. Crusoe lyckas rädda en fånge som han kommer att kalla Fredag från att bli uppäten. För att visa tacksamhet underkastar sig Fredag Crusoe och lovar att tjäna honom så länge han lever.

När han fick syn på mig kom han springande fram till mig och kastade sig åter ner på marken, alltmedan han gjorde en mängd underliga åtbörder för att på alla upptänkliga sätt visa sin ödmjuka tacksamhet. Slutligen tryckte han pannan mot marken tätt invid min ena fot och satte den andra foten på sitt huvud, på samma sätt som förra gången. Därefter försökte han att med varjehanda tecken på undergivenhet och underkastelse förklara för mig att han ville tjäna mig så länge han levde. Jag förstod rätt väl vad han menade och lät honom veta att jag var mycket nöjd med honom. (Defoe, 2001:206)

De båda männen är underförstått överens över vem som ska tjäna vem. Crusoe har räddat Fredags liv och vill därför visa sin tacksamhet, men det sker inte på en jämlik nivå. Crusoe och Fredag är inte likar utan Crusoe är ledare, Fredag är tjänare och Crusoe förväntar sig inget annat. Trots att Fredag kommer från en härskande stam i sitt hemland blir Fredags och Crusoes positioner i makthierarkin klassificerade utifrån den västerländske Crusoes status och den utomeuropeiske Fredags lägre status. Crusoe räddar även livet på vita män som ansluter sig till gruppen och lovar att hjälpa Crusoe, men de får inte samma låga position i hierarkin som Fredag får. Männen får vapen och

beskydd i utbyte mot att Crusoe och hans tjänare får åka med hem till England gratis om de skulle lyckas överta skeppet som fört dem iland (Defoe, 2001:255).

Dessa passager kan även studeras utifrån Nussbaums begrepp beskrivande romantik. Defoe är väldigt noggrann med att utmärka drag, både i utseende och beteende, som skiljer de vita västerländska människorna från de mörka utomeuropeiska. Det som är främmande är underligt, men även när han talar om hudfärg beskriver han den som ful om den är gulaktig och obehaglig som hos brasilianare, virginier och andra inhemska folk från Amerika (Defoe, 2001:206). Dock ser Crusoe inte deras utstickande utseenden som något exotiskt eller spännande, bara som främmande och äckliga.

Coetzee väljer i *Mr Foe* att placera Fredag i England som en ”fri man”. Eftersom Cruso dött har Fredag inte längre någon herre och med en lapp från Cruso (som är skriven av Barton) avskrivs Fredag rollen som tjänare. Barton liknar Fredags situation i England med en kedjad hund:

Men Fredag, om du stannar i England, blir det då ej ditt öde? Var skall du möta en kvinna av ditt eget folk? Vårt land är ej rikt på slavar. Jag kommer att tänka på en vakthund, uppfödd med vänlighet men från födseln instängd bakom en låst grind. När till sist en sådan hund slipper ut, till exempel genom att grinden har lämnats öppen, förefaller världen så ofantlig för den, så underlig, så fylld av förvirrade anblickar och lukter, att den morrar åt första bästa människa som kommer i dess väg och hugger efter henens strupe, varefter den betecknas som argsint och kedjas vid en stolpe för återstoden av sina dagar. Med detta menar jag ej att du är argsint, ej heller att du kommer att bli kedjad, det är ej innebörden av min historia. Snarare vill jag framhålla vilken onaturlig lott det är för en hund eller varje annan varelse att hållas åtskild från sin egen art; likaså hur kärleksdriften som drager oss till vår egen art förtvinar i fångenskap, eller råkar vilse. (Coetzee, 1989:85-86)

Detta kan ses som en bild för hur västvärlden hanterat slavarna, att man härskat över dem och hållit dem inlåsta just för att man sett dem som hundar som inte klarar sig själva. I Coetzees berättelse möter läsaren den frie Fredag i England som ändå är fast i sina kedjor eftersom Barton är rädd för att han kommer säljas vidare som slav utan hennes hjälp och hur han i teorin fortfarande är fastkedjad i ett utanförskap eftersom han blivit berövad språket och sin förmåga att tala. Fredags förblir berövad sin frihet i *Robinson Crusoe* och i *Mr Foe*. Men helt fri blir han inte eftersom han inte ses som en jämlike, varken i trakterna nära sitt hem eller i England så länge den vita mannen tar sig rätten att styra över Fredags öde.

4.1.3 Fredagsparadoxen

I *Robinson Crusoe* lär Crusoe Fredag att tala engelska och Crusoe har därmed en mänsklig varelse att tala med, något som han längtat mycket efter många ensamma år på ön. Med språket kommer också ett förklarande av normer om vad som är rätt och vad som är fel och Fredag anammar Crusoes moral. I *Mr Foe* däremot lär Cruso endast Fredag de nödvändigaste orden som han behöver förstå när Cruso ska befalla honom att utföra någon syssla. Fredag har i *Mr Foe* också fått sin tunga utskuren och Barton misstänker att det är Cruso som satt Fredag på sin plats för att visa vem det egentligen är som bestämmer på ön. Medan Fredag i *Robinson Crusoe* utvecklar en god engelska och får stort utrymme att tala får Fredag knappt något utrymme att tala i *Mr Foe*. Barton försöker få Fredag att berätta sin egen historia om ön för att Foe ska kunna skriva berättelsen om vad som hände med tre skeppsbrutna individer men i ett samtal mellan Barton och Foe verkar Foe mer intresserad av att få Fredag att lära sig kommunicera:

Ni begår ett ytterst belysande misstag genom att ej skilja mellan mina tystnader och tystnaderna hos en sådan som Fredag. Han behärskar ej ord och har därför inget försvar mot att dag för dag omskapas enligt andras önskemål. Säger jag att han är kannibal, blir han kannibal. Säger jag att han är tvättkarl, blir han tvättkarl. Vad är sanningen om Fredag? Ni svarar nog: han är varken kannibal eller tvättkarl, detta är endast beteckningar, de säger inget om hans egentliga väsen, han är sig själv, Fredag är Fredag. Men så är det ej. Oavsett vad han är för sig själv (är han något för sig själv? hur ska han kunna berätta det för oss?), så är han inför världen det som jag gör honom till. Således är Fredags tystnad en hjälplös tystnad. Han är barn av sin tystnad, ett ofött barn, ett barn som väntar på att födas men ej kan födas, medan däremot min tystnad beträffande Bahia och andra ämnen är medveten och avsiktlig. Den är en tystnad av eget val. (Coetzee, 1989:128)

Barton belyser med detta citat en skillnad mellan Crusoe och Fredag i *Robinson Crusoe*, och Cruso och Fredag i *Mr Foe* – Barton och Crusoe får själva välja om de ska skriva sin berättelse och skulle i så fall få ett privilegierat utrymme i en världslitteraturkanon, eftersom de har sitt ursprung i västvärlden och deras mottagare också har sitt ursprung i västvärlden. Fredag i *Mr Foe* har dock inga medier han kan vända sig till och eftersom han saknar det engelska språket, och sin tunga, kan han inte göra sin röst hörd. Som Saïd skriver har västvärlden ansett sig ha ett högre värde än utomeuropeiska kulturer. Det har bland annat gjort det svårare för författare utanför västvärlden att slå igenom internationellt, vilket har lett till att västvärlden främst sökt sig till litteratur skriven av västerländska författare eftersom bokförlag främst tryckt och marknadsfört det (Rushdie, 1982). Fredags olika identiteter leder till en problematik som jag kallar för Fredagsparadoxen. I *Robinson Crusoe* är Fredag fysiskt kapabel att tala men hans tal

tystas ned av Crusoe om det inte stämmer överens med hans normer och moral. Fredag kan alltså tala men får inte alltid. I *Mr Foe* kan inte Fredag tala men han uppmanas och tvingas till att lära sig tala. På ett liknande sätt fick koloniserade författares eget språk och uttryckssätt tystas ned för att sedan tvingas formas efter den västerländska diskursen. I *Mr Foe* försöker Barton och Foe få Fredag att dela med sig av sin berättelse och i *Robinson Crusoe* är Fredag Crusoes slav som inte får möjlighet att dela sin berättelse trots att han kan tala god engelska. Det kan ses som ironi att Barton försöker få Fredag att tala och menar att det är hans skyldighet som en fri man att tala, trots att Barton inte kan släppa Fredag eftersom han inte är kapabel att klara sig själv och att hon är rädd att han ska bli såld som slav återigen. Det kan ses som ironi eftersom någon tidigare tystat honom genom att skära av hans tunga. Ironi eftersom västvärlden tvingat hans folk att tysta ned sitt eget språk och tvingat honom att nu tala engelska efter den normen som råder i landet. Det är enligt Barton Fredags skyldighet att tala för att kunna anpassa sig i samhället och kan ses som en del av västvärldens härskarroll utifrån Saïds teori (2016). Utifrån Fredagsparadoxen kan man se *Mr Foe* som ett verk som skriver tillbaka till imperiet, som Rushdie talar om (1982). *Mr Foe* tvingar läsaren att begrunda sin uppfattning om den västerländska klassikern *Robinson Crusoe*.

När Barton lyckats få tag i Foe och de planerar hur berättelsen ska skrivas försöker Foe att ge Fredag redskap för att kunna använda sig av språket. Eftersom hans tunga är avskuren må talet vara obrukbart, men Foe menar att Fredag kan lära sig att skriva och på så sätt föra sin talan vidare:

Jag instämmer, vi kan ej läsa den, det hörde till det som jag menade, då vi är det som han skriver. Vi, eller en del av oss, ty det är möjligt att en del av oss ej är författade utan helt enkelt existerar, eller (nu tänker jag främst på Fredag) är skrivna av en annan och mörkare författare. Ändå står Guds skrift som exempel på skrift utan tal. Tal är enbart ett medel att framföra ordet, det är ej ordet i sig. Fredag saknar talegåvan, men han har fingrar, och dessa fingrar skall bli hans medel. Även om han ej hade fingrar, även om slavjägarna hade huggit av allihopa, kan han hålla en träkolssticka mellan tårna, eller mellan tänderna, som tiggarna på The Strand. Vattenlöparen som är en oskälilig insekt tecknar Guds namn på ytan av vattensamlingar, säger åtminstone araberna. Ingen är så illa lottad att han ej kan skriva. (Coetzee, 1989:151)

Man kan som läsare göra tolkningen att Foe faktiskt är genuint intresserad av att hjälpa Fredag och att föra fram hans berättelse, men å andra sidan är Foe en man som jagas av fordringsägare och Fredags berättelse skulle kunna bli hans hjälp från de skulder han har. Det ter sig nästan så att Barton och Foe försöker tvinga Fredag att skriva. Foe

verkar intressera sig mer för Fredags berättelse. Fredags berättelse skulle kanske utgå från ett nytt, spännande och främmande sätt att se på saker, ett sätt som skiljer sig från det västvärlden är van vid – något som kan förklaras utifrån Nussbaums begrepp beskrivande romantik där hon menar att det utomeuropeiska ses som något mystiskt och exotiskt.

4.1.4 Ö-skildring

I *Mr Foe* är huvudkaraktären Susan Barton istället för Robinson Crusoe och läsaren får ett annat perspektiv av livet på ön. Ön är inte alls lika frodig som Defoe beskrivit den i *Robinson Crusoe* utan består mest av torrmark där Cruso och den stumme slaven Fredag hackar sten ur marken i väntan på att ett handelsfartyg ska komma med frön att så. Cruso ämnar inte lämna ön i *Mr Foe* vilket upprör Barton som menar att ön gjort Cruso fullständigt galen.

Mr Foe växlar mellan att intertextuellt referera till *Robinson Crusoe* genom karaktärerna Cruso (som han heter i *Mr Foe*), Fredag, författaren Daniel Foe (som refererar till den verkliga författaren Defoe) samt genom metatextuella inslag som diskuterar själva skrivandet av en äventyrsskildring från 1700-talet likt *Robinson Crusoe*. Coetzee refererar även till samtida debatt om västvärldens maktposition genom att problematisera den romantiska bild som ges av Crusoes liv på ön. Cruso dör av saknad på båtfärden hem från ön och Fredag blir inåtvänd och deprimerad och visar inga indikationer på att han hör när Barton talar till honom.

Men den ö på vilken jag blivit skeppsbruten var helt annorlunda, en stor klipphöjd som med platt topp reste sig brant ur havet på alla sidor utom en, översållad av smutsgröna buskar som aldrig blommade och aldrig fällde bladen. Utanför ön växte fält av brun tång som sedan den förts i land av vågorna avgav en vämjelig stank och var tillhåll för svärmar av stora bleka loppor. Överallt kilade det runt myror av samma slag som vi hade i Bahia, och det fanns även ett annat plågoris, ytterst små insekter som levde i dynerna och gömde sig mellan tårna och åt sig in i köttet. (Coetzee, 1989:7).

Den spännande äventyrsromanen *Robinson Crusoe* får en helt annan innebörd utifrån Bartons beskrivning av ön. Istället för att framkalla bilder av vita sandstränder med böljande gröna palmträd speglar *Mr Foe* en annan verklighet som bryter mot den stereotypa exotiska bilden av en öde ö.

4.1.5 Metatext om intertextualitet

I slutet av *Mr Foe* för Foe och Barton en metadiskussion om huruvida det är rätt att återanvända andras berättelser:

”Säg ej så”, protesterade jag. ”Det är ej horeri att taga hand om andra människors berättelser och återgiva dem till världen i bättre dräkt. Om det ej fanns författare som skötte den uppgiften skulle världen vara oändligt mycket fattigare. Skall jag fördöma er som hora därför att ni tog emot mig och omfamnade mig och tog hand om min historia? Ni gav mig ett hem då jag inget hade. Jag tänker mig er som en älskarinna eller, om jag vågar uttala ordet, som en hustru”. (Coetzee, 1989:160)

Mr Foe existerar mellan samtida texter om människosyn och *Robinson Crusoe* så som texter existerar mellan ny och äldre litteratur, utifrån Kristevas teori om intertextualitet (1986:36-37). Coetzee klär om *Robinson Crusoe* i en dräkt som är anpassad till dagens debatter om utomeuropeisk kultur och ger läsaren redskap i form av alternativa skildringar för att se på äldre kanoniska texter som styrs främst av västvärlden.

4.2 Intertextuella kopplingar

I inledningskapitlet beskrivs uppsatsens syfte som att ”utifrån ett intertextuellt och Saïds teori om orientalism identifiera vilka kopplingar mellan *Mr Foe* och *Robinson Crusoe* man skulle kunna använda i en undervisningssituation och ge exempel på hur det skulle kunna se ut”.

De kopplingar mellan verken som identifierats är främst hur *Mr Foe* använder sig av berättelsen om *Robinson Crusoe* och sätter den i ett nytt perspektiv genom att utgå från en annan huvudkaraktär och ändra Fredags roll från att vara Crusoes hjälpsamma tjänare till att bli Crusos stumma slav. Istället för att ge en romantisk bild av ön problematiseras vems berättelse det är och varför den berättas (Coetzee, 1989:160, 151, 128).

Kristeva skriver om hur en text existerar längs en horisontell axel mellan det skrivande subjektet och mottagaren (1986). Daniel Defoe försökte i början få det att verka som att det var Robinson Crusoe själv som hade skrivit verket. I ett senare skede försöker han även skriva om hur Robinson Crusoes liv egentligen är en allegori över hans eget liv (Sutherland 1969). Det kan därför verka som att det skrivande subjektet och det skrivande subjektet i *Robinson Crusoe* inte är helt olika varandra. I *Mr Foe* är det skrivande subjektet från en annan tid än Robinson Crusoe och har sin utgångspunkt i

en annan syn på slaveri och postkolonialism och ger läsaren på så sätt ett annat perspektiv.

En text existerar också längsmed en vertikal axel och beskriver förhållandet mellan ny och äldre litteratur, enligt Kristeva (1986). Medan *Robinson Crusoe* främst refererar till samtida berättelser om skeppsbrutna och till Bibeln refererar *Mr Foe* till *Robinson Crusoe* och även den samtida debatten om hur västvärlden fortfarande dominerar och härskar över utomeuropeiska kulturer.

Utifrån Saïds teorier om orientalism (2016:63-67) kan man studera hur Coetzee sätter *Robinson Crusoe* i ett nytt ljus genom *Mr Foe*. Den stumme Fredag ska anpassa sig för ett helt nytt liv i England som fri man, så fort Foe skrivit klart berättelsen om deras upplevelse på ön. Men Fredag vägrar att tala och verkar vara djupt deprimerad. Det är en annan bild av Fredag än den som presenteras i *Robinson Crusoe* där han är ivrig att lära sig tala engelska och att få nya kunskaper om den kultur och moral som Crusoe uppfostrar honom i. Mellan de två versionerna av Fredag som verken presenterar uppstår det jag kallar för Fredagsparadoxen som innebär att Fredag i *Robinson Crusoe* kan men inte får tala och som inte kan tala men tvingas och uppmanas till att tala i *Mr Foe*. Det speglar en samhällelig problematik från kolonialtiden och som även yttrar sig i nutid där västländska författare har företräde och icke-västländska författare kan hamna i skymundan och de icke-västländska författarna förväntas skriva exotiskt om deras egna erfarenheter. Crusoe drar alla som bor utmed den spanska kusten över en kam och ser dem utifrån sådana dikotomier som Saïd (2016) skriver om. Medan de vita kolonisatörerna är intelligenta är kustborna ointelligenta, kolonisatörerna har god moral medan kustborna är barbarer. Eftersom det är denna bild som västvärlden hade av befolkningen i utomeuropeiska länder har fördomarna spridit sig vidare och nästan blivit fakta för västvärlden. Så som Saïds berättelse om lejonet sprids fördomar som fakta. På samma sätt har fördomar i *Robinson Crusoe* upprätthållits och fortsätter upprätthållas så länge de inte ifrågasätts. Det vore således problematiskt att läsa *Robinson Crusoe* i en undervisningssituation enbart för att locka äventyrslystna pojkar till att läsa utan att ifrågasätta de normer som Crusoe står för. Coetzees berättelse utgör sannolikt en kritik av fördomarna som *Robinson Crusoe* förmedlar i nutiden, även om Coetzees karaktärer kan ses som representanter för dem.

Mr Foe visar hur västvärlden exploaterat slavar för att sedan tvinga dem att bli en del av den västerländska kulturen eftersom tidigare koloniserade kulturer inte hade tillräckligt hög status. Trots att Fredag blir en fri man i *Mr Foe* förblir han ändå i kedjor

eftersom den engelska befolkningen fortfarande ser honom som en slav trots att han enligt lagen är fri då hans tidigare ägare dött. På samma sätt förblir människor fastkedjade vid västvärldens fördomar även om de är fria individer med samma rättigheter som vem som helst.

Nussbaum skriver om beskrivande chauvinism och både *Robinson Crusoe* och *Mr Foe* visar upp en sådan brist. Crusoes fördomar låter läsaren veta att den kultur som inte har sin grund i kristendomen är annorlunda och konstig och inte bör ses som någon riktig kultur. Detsamma gäller för Barton i *Mr Foe* där utomeuropeiska kulturer också ses som annorlunda och lägre stående än den västerländska. Nussbaum menar istället att man ska se på kulturer utifrån fem punkter där hon bland annat menar att riktiga kulturer är pluralistiska och inte enhetliga. Någon vidare pluralistisk syn på utomeuropeisk kultur går inte att finna i verken och en orsak till det kan vara att det främst är de västerländska karaktärerna som tar majoriteten av talutrymmet i anspråk. Läsaren får inte lära känna exempelvis Fredags allra innersta tankar eftersom det är Barton och Crusoe som är i centrum i deras respektive verk. I *Mr Foe* diskuteras Fredags talan stundtals där man menar att det är Fredags skyldighet att föra sin berättelse vidare, men att det är Foe som nedtecknar och författar den.

5 Diskussion

Uppsatsens syfte var att identifiera intertextuella kopplingar mellan *Robinson Crusoe* och *Mr Foe* utifrån Saïds tankar om orientalism och undersöka vilka användningsområden verken har i en undervisningssituation. Frågeställningarna i uppsatsen var: ”Vilka intertextuella kopplingar finns det mellan *Mr Foe* och *Robinson Crusoe*” och ”Hur kan de intertextuella kopplingarna användas i undervisning på gymnasiet?”. För att besvara frågeställningarna var Julia Kristevas teori om intertextualitet både en teoretisk utgångspunkt och själva metoden då en intertextuell analys gjordes. De andra två teoretiska utgångspunkterna var Edward W. Saïds orientalism med begreppet dikotomi och liknelsen om hur lejon kan anses farliga på grund av att en ansedd forskare mött ett farligt lejon en gång, samt Martha C. Nussbaums begrepp beskrivande chauvinism och romantik som beskriver hur västvärlden ofta ser på utomeuropeiska kulturer.

5.1 Hur verken kan användas i skolan

Resultatet visar att de passager där *Mr Foe* gör intertextuella referenser främst är problematiseringar av den romantiska bild som Defoe ger av ön. Genom att diskutera vem som är det skrivande subjektet och vem som är mottagaren för verken kan man som lärare skapa en diskussion om förhållandena mellan västvärlden och andra utomeuropeiska länder, vilket ämnesplanen för svenskämnet uppmanar läraren till. En diskussion kan även föras om Fredags olika roller i de olika verken, men eftersom *Mr Foe* kan vara svårläst i en gymnasieklass utan större vana att läsa litteratur som bjuder läsaren till att tolka och analysera rekommenderar jag att man läser utdrag som knyter an till och ifrågasätter den bild av utomeuropeisk kultur som Defoe genom karaktären Crusoe målar upp.

De flesta elever på gymnasienivå har troligtvis redan läst Robinson Crusoe, men för att föra en diskussion i klassrummet krävs det att alla är bekanta med verket. Därför kan det vara en klok idé att läsa *Robinson Crusoe* med nya glasögon. Istället för att studera Defoes berättarteknik eller genre kan eleverna istället studera vad det innebär att Crusoe är från England och Fredag från ett koloniserat land längs den spanska kusten och vilka möjligheter respektive skyldigheter Crusoe och Fredag har.

När man kan använda sig av verken beror alltså på hur mycket eleverna arbetat med litteraturläsning tidigare. *Mr Foe* kan vara svårläst i en gymnasieklass där eleverna är ovana vid att analysera och utifrån analysen se verk i ett större sammanhang och därför kan man arbeta med utdrag från *Mr Foe*. Utdragen bör referera till *Robinson Crusoe* och ge verket ett annat perspektiv, exempelvis de ovan nämnda citaten där Barton liknar Fredag och hans språk och roll i samhället vid marmorstatyer och hundar, samt även hur Barton och Foe värderar Fredags tal och metatexterna om en författares skrivprocess (Coetzee, 1986:85-86, 128, 151). Syftet med att läsa *Mr Foe* i samband med *Robinson Crusoe* är att lyfta fram intertextuella kopplingar och det Said benämner *orientalism* och att skapa en förståelse för andra kulturer istället för att omge eleverna med en oändlig ocean fylld av reproducerade fördomar.

Genom att använda elevernas tidigare kunskaper om *Robinson Crusoe* tillsammans med nya perspektiv kan verket bli en ingång till att läsa utomeuropeisk litteratur så som ämnesplanen för svenskämnet instruerar lärare om att göra (Gy2011). *Mr Foe* kan göra eleverna medvetna om den hierarki som västvärlden upprätthåller genom litteraturen men även ge dem nya glasögon att läsa klassisk västerländsk litteratur med. Att diskutera Fredags olika identiteter och tillhörigheter i böckerna kan

utveckla elevernas kritiska tänkande vid läsning. Bourn skriver om hur eleverna genom att arbeta med begreppet globalisering kan lära sig att upptäcka hur en individ kan påverkas utifrån de tillhörande epitet individen har (Bourn, 2008:29, 48-58). Därför är det viktigt att diskutera Fredag i olika kontexter, vem han är på ön och vem han blir i England.

5.1.1 Fortsatt forskning

För att forska vidare i ämnet vore det intressant att studera fler medier där Fredag porträtteras. Eftersom robinsonader är ett så pass stort fenomen existerar det många filmer, böcker, serier där Fredag ständigt byter karaktäristiska drag. Genom att studera Fredag i olika upplagor skulle man kunna se hur karaktären skiljer sig åt utifrån till exempel maktperspektiv, hur hans kultur porträtteras, vilken roll han får (eller tar) på ön.

Referenser

- Ajegbo, Keith, Kiwan, Dina & Sharma, S (2007). *Diversity and Curriculum Review*. London: DfES.
- Attridge, Derek (2004). *J.M. Coetzee and the Ethics of Reading*. Chicago & London: The University of Chicago.
- Bourn, Douglas (2008). Young people, identity and living in a global society. I Jenna Coriddi (red.): *Policy & Practice. A Development Education Review*. The Centre of Global Education.
- Coetzee, J.M. (1989). *Mr Foe*. Stockholm: Roman Brombergs.
- Defoe, Daniel (2001). *Robinson Crusoe*. Stockholm: Bra Böcker.
- Edlund, Birgit (2001). Förord. I Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Stockholm: Bra Böcker.
- Fiedler, Matthias (2008). Teaching and learning about the world in the classroom: Development education in culturally diverse settings. I Jenna Coriddi (red.): *Policy & Practice. A Development Education Review*. The Centre of Global Education.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gy 11. *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Maher, Susan Naramore (1988). Recasting Crusoe: Frederick Marryat, R.M. Ballantyne and the Nineteenth-Century Robinsonade. I: *Children's Literature Association Quarterly*, volym 13, nummer 4, vinter. Johns Hopkins University Press.
- McInelly, Brett C. (2003). Expanding Empires, Expanding Selves: Colonialism, the Novel, and *Robinson Crusoe*. *Studies in the Novel*, volym 35, nr 1. University of Texas.
- Moi, Toril (1986). *The Kristeva Reader*. Oxford: Blackwell.
- Nussbaum, Martha C (2000). *Cultivating Humanity. A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge: Harvard College.
- Rothstein, Sigurd (2001). *Att gå in i väggen. Ett föredrag om en roman av Marlen Haushofer*. Högskolan Kristianstad.
- Rushdie, Salman (1982). The Empire writes back with a vengeance. *The Times*, 3 juli.
- Saïd, Edward W. (2000). *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- Saïd, Edward W. (2016). *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- Sutherland, James (1969). The Author of Robinson Crusoe. I Frank H. Ellis (red.): *Twentieth Century Interpretations of Robinson Crusoe: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs N.J: Prentice Hall.
- Thörn, Håkan (2004). *Globaliseringens dimensioner: Nationalstat, världssamhälle, demokrati och sociala rörelser*. Stockholm: Atlas.